

Takács Izabella

NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS *DIALOGUS*ÁNAK ÉRTELMEZÉSE

Interpretation of Dialogus by Mátyás Nyéki Vörös

A dolgozat a középkori Visio Philiberti ismertetésével igyekszik bemutatni Nyéki Vörös Mátyás Dialogusát, s annak újjáélesztett, barokkos stílusjegyeit, jellemzőit. A mű értelmezése során kitűnik, hogy Nyéki Vörös Mátyás a barokk szemléletet, a hatniakaráss jellegetes eszközeit felhasználva érzékletessé tudta tenni, s felélesztette a középkori víziót kora olvasói számára.

Kulcsszavak: barokk, Dialogus, középkor, manierizmus, Nyéki Vörös Mátyás, Visio Philiberti

1. A BAROKK IRODALMA

1.1. A barokról általában

A barokk korszakon a XVII. és XVIII. század művészeti stílusának korszakát értjük. Nem azt jelenti ez, természetesen, hogy egy egységes stílus nőtt ki 1600-ban, amely 1800-ra megszűnt. Bán Imre a barokról írt előszavában ezt a kort az 1570 és 1750 közé eső évekre szűkíti. Tulajdonképpen a reneszánszból nőtt ki, valamiféle újszerű nyugtalanságot, mozgalmasságot, bonyolultságot hozva, amely eltért a reneszánsz megszokott stílusától. Sőt a késő reneszánsz korszakán, a manierizmuson is átível. Sokan nem nézik jó szemmel ezt az újfajta megnyilatkozást, elnevezése, a barokk is csúfnévből, az olasz barocco szóból ered, amely nyakatekert okoskodást jelent. A barokk irodalom témája továbbra is a vallásos irodalom, de a főnemességi élethez is kapcsolódik. Egyes helyeken a (kis)polgári barokkot is megemlítik.

1.2. A barokk irodalom jellemzői

A barokk eredetileg az ellenreformáció visszatérő motívumainak, a katolizálásnak, és egyáltalán a vallási meggyőződésnek volt a művészi eszköze. „Az irodalmi mű kompozíciója a nyugtalan mozgalmasság következtében szerteágazik, sok benne a közlés fő vonalától eltérő mellékepeződ és betét. És egészen feltűnő a tartalmasabb funkció nélküli, pusztán csak díszítőformák halmozása.(...) Nagymértékben hódított a bravúrkodás.(...) A halmozódó mondatszerkezeteket a csattanók és a retorikából eltanult hatáskeltő kérdések, felkiáltások, a késleltetések és megtorpanások tették még hatásosabbá.”¹

Kedveli a látványos, nagy műfajokat, színpadias megnyilatkozásaiban vonzódik a külsőségekhez: magamutogatás, díszítettség, érzékiség, pompa jellemzi. Szereti a látszatot, a változást, a tűnő idő ábrázolását. Gyakran leírásai bonyolultak, túlburjánzóak. A barokknak nincs önálló formanyelve, hanem a reneszánszban megújított antik elemek felhasználásával alakítja ki a magáét. Nyelvi anyagát így a szóképek halmozása, a nyakatekert körmondatok használata, gyakran kihagyásokkal, összecsapó ellentétekkel, felkiáltásokkal dúsított szöveg jellemzi. Kezdetben, magyarországi megjelenésekor, még a túldíszítettség nem annyira erőteljes, de a körmondatokkal ékesített szövegekben már jelen van a monumentalitás, amely később szinte szertelenséggé erősödik. A bonyolult díszítőelemek sora igazán a barokkot felváltó rokokóban uralkodik el.

A barokk irodalom kedveli a végtelen hullámszámát, a kuszáltságot, a túlfokozást. Előtérbe kerül a mű pusztá gyönyörködtető funkciója, ezt a gyönyörködtetést leginkább a csodálkozás felkeltésével igyekeztek elérni. Nyelviileg ez azt jelenti, hogy meghökkentő nyelvi párosításokat gondoltak ki, egymástól távol eső gondolatokat állítottak egymás mellé. A barokk számára nélkülözhetetlen a lenyűgöző hatás, ami olyan formai külsőségekkel érhető el, mint a virtuóz rímtechnika, merész gondolatársítás, újszerű költői képek, patetikus stílus, rokon értelmű szavak, drasztikusabb népiesség. Általánossá vált az érzéki szerelem, víziók, misztikumok, látomásos ábrázolása, mindez intellektuális köntösben. A barokk *„megcélozza az emberfölöttit, a túlvilágit, s ehhez fokozott valószínűséggel, naturalista megelevenítéssel és pátosszal kíván hitet szerezni. Kialakulása elválaszthatatlan a reformációval szembeszegülő ellenreformációtól. Hősies formában ábrázolja a katolikus vallással összefüggő bibliai vértanú- és szent-jeleneteket, melyek látható ábrázolását, imádatát a reformáció tiltja. A barokk az európai kultúra utolsó, nagyszabású kísérlete arra, hogy érvényt szerezzen a hitnek, de ehhez folyton evilági erőkre, külsőségekre(...) hivatkozik”*.²

Nagyon fontosnak tartom az utóbbi mondatot, hiszen az eddigi korok irodalma szinte kivétel nélkül az egyház égisze alatt született, óriási erőket indít be a barokk (a reformáció és ellenreformáció), amely az irodalmat lassan a tömegek kultúrájává, s nem csak kiváltságosok eszközévé teszi, s nem csak az egyházi eszméket szolgálja.

Az egyház a főúri osztályt célozza meg hívei visszanyerésére, mondván, „azé a föld, akié a vallás”. Ahhoz, hogy templomaiba becsalogassa híveit, a templomokat fényűzően díszítik, hogy ezzel is lenyűgözzék a híveket.

1.3. Barokk ideológia

A barokk ideológia társadalmi háttere a tridenti zsinaton újjászerveződő katolikus reformáció és ellenreformáció, valamint az antifeudális erők és a XVII. században újraerősödő feudalizmus harca. Ez a belső társadalmi ellentét az irodalomban is megmutatkozik: nemritkán ellentétekben nyilatkozik meg a

barokk szerző, a művekből gyakran hiányzik az erős centrum. Szándékukban áll „visszaállítani a régi bizonyosságot, hinni és elhíttetni a vallás tanait az ész érveivel szemben, lerombolni az önmagát mértéknek tekintő humanista ember önbizalmát: ez a barokk világnézeti alapja”.³ A barokk irodalom stílusa tehát nem az egyéniség megnyilvánulását jelenti, hiszen ez a túldíszítettség nincs szerves és közvetlen kapcsolatban olvasójával. Az egyéni vonás nem jellemzi a barokk irodalom hőseit, inkább általánosan megfogalmazott típusok, egy-egy rend átlagos képviselői. A látszat megragadása a fontos, nem a lényegé, nem emberi mélységek megmutatását szolgálja. A forma diadalmaskodik a tartalom felett.

1.4. A manierizmus

A manierizmus korszaka 1530 és 1600 közé esik. A szó a *maniera* szóból ered, ami modort jelent. Ez a modorosság pejoratív értelemben használt, a reneszánsz vívmányainak modoros utánérzésére vonatkoztatták. Ma már manieristának minősül egy-egy nagy korszak vívmányainak túlhajtott utánérzése, formajegyeinek eltúlzása.⁴ A manierizmust a reneszánsz természetű, klasszikus művészi törekvéseivel szemben a szubjektív, természetellenes, szabálytalan megoldások jellemezték.

Olyan világnézeti különbség áll a manierizmus és a barokk esztétikája között, hogy a barokk nem tévovázó, visszahúzó és sztoikus, hanem heroikus és agitatíván katolikus.

A manierizmusnál már megfigyelhető, hogy a művészet céljának elsősorban a gyönyörködtetést szánják. Ez a gyönyörködtetés azonban lényegesen eltér a barokktól. Míg a manierizmus valóban gyönyörködtetni akar, a barokk meggyőzni. A manierizmus az észre próbál hatni, míg a barokk inkább az érzékekre.

A manierista stílus Magyarországon erősen retorikus, intellektuális, bonyolult, homályos, a szövegszerkezet laza. A költészetet is az intellektuális stílus jellemzi. A manierizmus egyes elemei (a diszharmonikussá váló harmónia eszközei) századokkal később még Csokonai egyes verseiben is felbukkannak.

A manierizmus mesterei c. könyv a kor festőiről szólva, néhány mondat erejéig kitér az irodalmi párhuzamokra is: „*A manierista művész szereti az ellentmondást és a paradoxont, magának az ellentmondásnak, a játékosságnak, a meghökkentően ellentétesnek a kedvéért. A manierista irodalom képeiből való a 'kegyetlen kegyes' (...) A szellem, a gondolat, az 'invenzione' oly váratlan, játékos és csapongó, az eredmény, a 'kitalálmány' oly fátyolozott és bonyolult, hogy annak megértése, megfejtése szinte lehetetlen. A manierista művész számára minél rejtettebb az igazság, annál nagyobb a hatóereje.*”⁵

2. A KÖZÉPKORI VÍZIÓ

2.1. Középkori látomások

Mi történik a lélekkel a halál után? Ez a kérdés foglalkoztatta a középkor emberét, s ezért a túlvilági látomások és túlvilági utazások nagyon érdekesek voltak a magyar olvasók körében. Kódexirodalmunkban sok itáliai és francia eredetű látomás szerepel. Az ember ragaszkodik az élethez, a haláltáncok ősi szövegekben, szokásokban gyökerező műfaja a reneszánsz hajnalán bontakozik ki. A középkor képzeletfelszabadító olvasmányai közül első hely illeti meg a vizionárus irodalmat. Mint műfajt, Klaniczay Tibor a legenda és a kalandos tárgyú elbeszélés közé sorolja.⁶ A látomás a középkor fokozottan vallásos rajongású világának tipikus irodalmi termése. A látomásos irodalom az ókori irodalomig nyúlik vissza, hogy a középkorban kivirágozzék, de utóélete is jelentős. A középkori látomások a régebbi forrásokból is merítettek, de újabb elemekkel is gyarapították a régieket, hiszen mind merészebb képzelettel színezték ki őket. Tehát nem kellett Nyéki Vörös Mátyásnak az annyira elfelejtett múltból merítenie *Dialogusa* megírásához.

A látomások utókorra kiható értéke nem annyira jelentős, hiszen a középkor embere megrázó valóságnak vette mindazt, amit „*bennük a másvilág gyönyörűségeiről és kínjáról a legfelcsigázottabb képzelet ki tudott gondolni.*”⁷ A vízióktól nehezen különíthetők el a vetélkedések, amelyek többnyire az előbbi keretein belül fordulnak elő.

A látomás igen népszerű műfaj volt, képeiben a főszereplők kalandos, metafizikai élményekkel találják magukat szembe.

A kereszténység elnyomni igyekezett a halálfélelmet. „*A vallásos irodalom állandóan a hívők elé tartotta a halál képét, s a rámutatás gesztusa nemcsak kegyes életre és bűnbánatra intett, hanem beletörődésre is.*”⁸ A természetes halálfélelmet illetett eltitkolni. Témát elsősorban a halál és az élet feloldhatatlan ellentéte szolgáltatott a vetélkedések íróinak. Látomásokon tehát általában a túlvilági víziókat értjük. Ugyanis a vetélkedés műfaja adta meg a lehetőséget ellenkező álláspontok szembesítésére. Erre volt alkalmas forma a certamen (versengés). Ezek a versengések általában a halál és az ítélet témakörébe, a hanyatló középkor légkörét oly jól kifejező halálirodalom keretébe tartoznak. Az ars moriendi mondanivalóját pergő dialógusok teszik szemléletessé a Test és a Lélek, az Ördög és az Angyal, az Ember és a Halál közti vetélkedésekben. A látomásokkal általában a kódexirodalomban példaként élnek. Látomás többféle is van, de általában a túlvilági látomást értjük a szón. „*Egy földi ember révületbe esik (elragadtatik), elszenderedik, vagy meghal, s meglátja a másvilágot: a mennyországot, a poklot, vagy mindkettőt, majd magához térvén, vagy a földi életbe egy időre visszabocsátatván, vagy ott valakinek megjelenvén, közli tapasztalatait: rendszerint ez a látomás tárgya.*”⁹ – írja Horváth János

A látomásokban a halál utáni kínok kerülnek előtérbe, maga az ördög ölt testet a bűzölgő pokolban. Tanításuk a bűn nélküli élet fontosságát célozza meg. De a látomásokban eltörpül a tanító célzat ereje, maga a kép lesz jelentőssé, a képzelet csapongása szüli az elrettentő pokol vízióit, „*melyek Tar Lőrinc alvilági kalandjaira emlékeztetnek, szinte előlegezik a XVI. században felvirágzó európai ördög-irodalom szatirikus tendenciáját, amelyre nálunk Heltai Gáspár és Bornemisza Péter ördöghistóriái nyújtják a legjobb példákat.*”¹⁰

2.2. A Visio Philiberti

Fontos megemlíteni a téma teljessége érdekében a középkori szöveget is, hiszen elsősorban ez szolgált alapul Nyéki Vörös Mátyásnak *Dialogusa* megírásakor.

Az egyik legszebb ránk maradt látomás a Visio Philiberti. Szövegét az óbudai klarisszák számára készült Nádor-kódex (1508, Nytár XV, 224–229. lapján) őrzi. A test és a lélek vetélkedése Gualterus Mapes *Visio Philiberti* c. költeményének prózai fordítása. Ez a XII. századi szöveg nagyban megrongálódott, értelmezéséhez nagy segítséget nyújt a magyar prózai változat. A téma szempontjából azért jelentős kitérni a látomásra, mivel Nyéki Vörös Mátyás az adott szöveget ültette át a barokk követelményeinek megfelelően.

A Nádor-kódexbeli vízió annak igazolására szolgál, hogy a világi élet mulandó, s a földi tobzódás után elkövetkezik a túlvilági büntetés. A prózai szöveg lendületes dinamikájú.

A látomás gerincét az a vetélkedés adja, amelyet Philibertus remete révületében látott(hallott). A holttestet – melyet a remete látott – elhagyja a bűnös Lélek, s vádolni kezdi a Testet, amiért őt annyi bűnre vitte, szemére hányva a ’nyavalyaságos testnek’, hogy életében csak a gazdagságot hajszolta, s most, lám, csak koporsója lehet az övé, palotáit, kincseit nem viheti a sírba. A Test viszont a Lelket hibáztatja mindezért, hiszen a Test a Lélek nélkül nem tesz semmit. A Lélek így szól a Test ellen: „*Ó, okatlan állatoknak és barmoknak bődög természeti, mert azon ő testökvel elvész az ő lelkök! Akár csak ilyen volna a gonosznak végezeti, és ekképpen megmeneködnének a nagy gyötremtől.*”¹¹

Az idézetből láthatjuk a középkor szemléletét: a halál pillanatában a test és lélek különválik, de míg az állatok lelke a testtel együtt hal, az ember lelke tovább él, s vállalnia kell a test bűneit is. Egy másik fontos kérdésre is a Lélek adja meg a választ, amikor a Test vagyonával akarja kiváltani magát a pokol kínjaitól: „*...valaki mennével nagyobb ez világban felmagasztatik, annéval nagyobbban esik, ha vétközendik.*”¹² Ez szolgáltattott vigaszt a középkor emberének: a halál előtti egyenlőség.

Visszatérve a történethez, a vita végén megjelenik két ördög, s elragadják a lelket. Philibertus pedig halát ad Istennek e vízióért, s minden ékességével együtt megutálja a világot. A látomás a halál pillanatát duzzasztja elbeszéléstémává.

Az ördögvízióból csak az ördög megjelenítését idézném: „*íme, két ördög, koromnál feketibbek, kiknek éktelenségüket mind ez velágnak íródeáki meg nem írhatnak, sem képirói meg nem jegyözhetnék, vaskosárt kezökben viselvén, kénköves lángot szájokon kibocsátván, kapához hasonlatos fogok vala, és orrokból kigyók kiszármaznak vala, szömök vasa, miként szikrázó tör, és filökön gennyedség foly vala ki, homlokokon szarvak vala, és a szarvok végén mérög forr vala ki.*”¹³

Ezek a szörnyalakok döntik el a Lélek és a Test vitáját, ezek adják meg, a Lélek válaszában túl, a méltó feletetet az egykori dúsgazdag nagyúrnak: megragadják a lelkét é a vaskosárba zárva kárhozatba hurcolják.

Ilyen szörnyűséges képpel festi a halált s az ördögöt egy XVI. századbeli kódexfordító tolla. Az ördög mint elrettentő példakép jelenik meg a víziókban.

Fontosnak tartom itt felsorolni Horváth János nyomán¹⁴ e látomás utóéletét:

- Nyéki Vörös Mátyás: *Dialogus* (1625),
- Ének a gazdagrul c. vers XVII. századi Lipcsei és XVIII. századi Szencey-kódexben,
- Pázmány Péter: Az utolsó ítéletnek rettenetességéről, II. rész (érinti a látomást a prédikáció),
- Bethlen Miklós önéletírásába is be van szöve,
- Dúsgazdagnak az Morsz Halállal való elmélkedése, 1786-os ponyvafüzetnek is ez a tárgya,
- Arany János: Melyik a bűnös c. versében is ezzel a tárggyal próbálkozott, de csak néhány sorig jutott.

3. NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS (1575–1654)

A barokk költészet úttörőjének tekintett Nyéki Vörös Mátyás életét Győrben éli le. A késői reneszánsz sztoikus világgépét alakítja át barokk jelleművé. Kezdetben Mária-himnuszokat fordított latinról (a Mária-kultuszt az ellenreformáció éleszti újjá), majd oktatni, tanítani szeretne, ezért a barokk „négy végső kultuszát” állítja szolgálatába (halál, ítélet, pokol, mennyország) pl. a *Tintinabulum* c. versében. Említést kell tennünk még az *Aetharnitas* c. katalógus-versről is, amelynek középpontjában az örökkévalóság megfoghatatlanságának paradoxona áll.

Elméledő, oktató versei már a magyar barokk költészet darabjai. Jellemzőjük a terjedelmesség. Nyéki Vörös Mátyás barokk költői stílusát jelzik a hosszú verscímek is. Követi a kor divatját, az erőt, szenvedést, borzalmat, mozgalmaságot eleveníti meg. A művekre jellemző a nagy szó- és képgazdagság. Víziói már Zrínyi Miklós látomásait előlegezik meg. Műveiben megjelenik a barokk halál- és ítéletszemlélete.

Irodalmi tevékenységét Győrbe kerülésének köszönheti, ahol kanonok lett, hiszen Győr volt a XVII. század eleji katolikus szellemi élet egyik legfontosabb központja. Költészetében két korstílus különböztethető meg: korai versei, az 1620 előtt írottak, valamint zsoltárfordításai, könyörgő énekei tematikailag is Balassi istenes verseit követik. Ezek még a reneszánsz égisze alatt születtek. Barokk ihletésű alkotásai a jelentősebbek, habár kisebb számúak. A Balassi-strófát felváltja a négysarkú tizenkettős, amely a barokkban válik népszerűvé.

Nyéki Vörös Mátyás nagy szerepet szán a vizualitásnak, az érzéki hatásoknak, képszerűen idézi fel a pokol kínjait. Költői munkásságának vége felé már bírálja a reneszánsz életformát, de az egész földi világra kiterjed megvetése. A világot mindenestül hitványnak, értéktelennek tekinti.

Nyéki Vörös Mátyás barokk szellemű versei, melyek 1644-től kezdve egy kötetben jelentek meg, a XVI–XVII. század legnépszerűbb olvasmányai közé tartoztak.

4. A *Dialogus* értelmezése

Az új irányt jelző első nevezetes munkája a test és lélek vitájának középkori vízióját felújító *Dialogus*, azaz *egy kárhozatra szállott gazdag test és léleknek siralommal teljes egymással keserves panaszolkodó beszélgetései* (Prága, 1623). A vers tulajdonképpen a középkori Visio Philiberti témájára támaszkodik, s egyben középkori műfajt is elevenít fel vele, a certament. Nyéki Vörös barokk stílusú látomásának szemlélője a nagy misztikus, Szent Bernát, de a tanulságokat maga a költő foglalja össze.

A *Dialogus* című költeménye elé bevezetőben közli az olvasóval, hogy a Test és a Lélek vitájáról fog írni, mely látomásokat már Szent Bernát latinul leírt, most Nyéki Vörös tolmácsolásában lesz olvasható. Ezeket a halál pillanatában lezajló vitákat, megszemélyesített fogalmakat, illetve közneveket már a drámaírási kísérletek zsongéiban felismerhetjük. Jelen olvasatban a dialógust lírai formában közvetíti az olvasóhoz a költő. Minden megszólalás hosszas monológoknak is minősíthető: három a Léleké, kettő a kínzó Ördögöké és egy a Testé. Tulajdonképpen ez a hat megszólalás képezi tartalmát ennek a 192 versszakos drámai költeménynek. Nem véletlen, hogy a verses formát választotta, hiszen a barokk szemlélet szerint csak az irodalom az, ami retorikus. Másrészt a formai bravúrokra is ez ad lehetőséget, mint például, hogy a 192 versszakot négysarkos felező tizenkettesekben írhatta meg.

Költészetében teljesen új formavilág lép a magyar költészetbe. A manierizmus stílus-újításait is felhasználja a *Dialogus*-ban, például ebben a képben – mutat rá Klaniczay Tibor¹⁵:

„Szitok, rágalmazás, csúffolásnak völgye,
Itt képmutatásnak ballag gyenge hölgye.”

Vagy ilyen jellegű hasonlatokkal is a manierizmus eszköztárából merít:

*„A Test, ha megnézed, mint jól rakott kastély,
Kiben, míg a Lélek vigyáz, fő a rostély,
S nem is férhet addig hozzá semmi fortély,
De ha hajlandó lesz, ki bűne, ha bordély.”*

Ezek a manierista megoldások azonban csak az érdeklődés felkeltését szolgálták, s Nyéki Vörös ezzel nem elégedett meg. Ezek a stílusesszközök serkentették ugyan a gondolkodást, csak hogy a barokk irodalomnak nem ez volt a célja, hanem a láttatni akarás.

„A halott ember testének és lelkének fiktív párbeszédét a barokk irodalom a középkorból kölcsönözte. A középkorban a téma hitelét a vallásos hit biztosította. A reneszánsz százada után a költő csak a valóság színeinek igénybevételével számíthat sikerre.”⁶ Ezért Nyékinek a halott személyét a barokknak megfelelővé formált, valóságból merített elemeivel kellett megfestenie:

*„Vigyázó szemeid majd elhunynak immár,
Húsod csontaiddal azért rothadást vár,
Jó szerencséd után követ keserves kár,
Istennek ostora, megemésztő bogár.”*
(136. o., 4. vsz.)

A naturalista ábrázolásmód mellett több formai bravúr bemutatására is alkalmas a versszak: láthatjuk, a verssorok 12 szótagosak, az ütemhangsúly pontosan meghúzható minden sorban, tehát megállapíthatjuk, hogy felező tizenkettesről van szó. Rímképlete: a a a a, vagyis a versszakot, a négy egymást követő sort négyes rím kapcsolja össze. Strófaszerkezete: négysoros. Ezek a technikai megoldások végig követhetőek változatlanul az egész versen. Alliterációra is ad példát a strófa: „követ keserves kár”, valamint a szóképek közül a versben gyakran megjelenő metafora is fellelhető az utolsó két sorban.

A bevezetés és a befejezés foglalja keretbe a verset. Először Szent Bernát látomását idézi fel, amelyben a barokk divatos elemei jelennek meg, mint a monumentalitás:

*„Mozdulás ez földön hirtelen indula,
Úgy tetszék, ez világ ugyan megrándula,
Ily nagy rémülésem elmém megbódula,
Utolsó ítélet félelme borula.”*
(131. o., 3. vsz.)

A színpadiasság is helyet kap ebben az első szakaszban. S mint említettük a „*barokk ízlést színpadiasság jellemzi. (...) A barokk ember számára az egész világ egyetlen színpad, melyen mindenki csak szerepet játszik...*”¹⁷ Erre a színpadra érkezik meg a koporsó, amely megnyílik előttünk:

*„Azonban hát a föld hertelen megnyílek,
Egy koporsó honnan föld színre hozaték,
Kiből nagy szomorúan egy Test emelkedék.
Ép kézzel és lábbal hamar állapodék.”*
(131. o., 4. vsz.)

A térszerűséget is érzékelhetjük az idézetből. A továbbiakban egy szép példával találkozunk a túlzásra a következő mondatban: „*Előtte iszonyú nagy mélységes verem.*” (131. o., 7. vsz.) A „csoda” szó maga is megjelenik a szövegben, hiszen a látottakat a szerző csodának nevezi meg.

A párbeszéd (illetve monológ) első felszólalója a Lélek, aki a koporsón ülő Testhez beszél. Vagyis nem csak beszél, hanem kérdések sokaságával halmozza el. Számonkéri tőle pompáját, gazdagságát, ragyogását. Majd leszögezi, hogy a Testnek már senkije sincs, már nem emlékeznek rá, még arannyal ékesített ruhájában is más jár.

A halál utáni egyenlőség középkori példája is megjelenik: „*Nincs most udvarodból sem szegény, sem főrend*” (134. o., 9. vsz.) A macabre a halál irodalmának jellegzetes alfaja. Igaz, hogy a haláltáncban különböző rendű, rangú, típusú emberek táncolnak le az élet színpadáról, de a vallási vigaszt szolgálja, hogy a halálban mindenki egyenlő.

A barokk jellegzetes szóképe, az allegória is megtehető a Lélek monológjában, amikor is a Testet fonnyadó virághoz hasonlítja, s a hasonlatot három versszakon keresztülviszi, hiszen illatáról, a továbbiakban gyöngye harmatról beszél, amellyel élete során öntözték.

A másik jellegzetes szókép a hasonlat, amelyre szintén találunk példát:

*„Elszáradtál szintén, mint a fonnyadt széna,
Tested vékonyodott, mint a nyújtott cérna.”*
(135. o., 4. vsz.)

A halott naturalista leírását jól szemléltetik a következő sorok:

*„Régi szépségedet a föld nehéz doha,
Fejér tagaidat az halálnak moha
Igen marcongotta s nem lesz immár soha,
Kinek esedezték nyelved hangos szava.*

*Vigyázó szemeid majd elhunynak immár,
Húsod csontaiddal azért rothadást vár,
Jó szerencséd után követ keserves kár,
Istennek ostora, megemésztő bogár.”*
(136. o., 3–4. vsz.)

A naturalista leíráshoz ismét használja a metaforát az utolsó sorban, de a betűrím sem maradhat el („követ keserves kár”).

A kérdések, panaszok áradata után, a bosszús Lélek választ vár feltett kérdéseire a Testtől.

A második részben a Test felel a Léleknek a megszólító beszélgetésre. Mielőtt megszólal, az első két versszakban az elbeszélő mondja el a Test hangulatát. Érdekes megfigyelnünk a szakasz 35 versszakának rímkezelését. Itt is minden versszak négyes rím, de hangsúlyosak a ragrímek, ugyanis 27 versszak ragrímes. Az öt versszak közül két képzős is van (egy kicsinyítő képzős „üvegecske, törzsököcske”, és egy fosztóképzős „részetlen, fizetetlen”). De szép főnévi rímeket is előlegez: „hamu, falu, válú, kapu”, „sátor, tábor, bator, por”, „edény, sövény, fősvény, ösvény”.

A Test a szemrehányásokra így felel meg a szakasz elején:

*„Tudod, veled láttam sok multságokat,
Nem laktam kívüled magas palotákat.”*
(137. o., 7. vsz.)

A Test mentegeti magát, mondva, hogy a Lélek az égből jött, Isten önmagára formálta, míg a Test csupán a „földnek gyümölcse...halandó, romlandó...erőtlen, tudatlan...” Hasonlattal magyarázza tovább, hogy a Test olyan, mint a fű, amelyből hasznos és ártalmas is terem.

Maga bűnösségét igyekszik törpíteni a Lélek fokozással erősített megszólításával is: gazdám, bírám, vezérem, hadnagyom.

A Lelket allegórikusan a Test kormányosának írja le, aki az élet útjain kormányosként igazgatja annak útjait.

A szakasz tulajdonképpen a Test védekezése a Lélekkel szemben, hiszen ő maga semmire sem lett volna képes a Lélek akarata nélkül, a Test önmagában semmit sem ér:

*„A Test ő magában föld és száraz hamu,
Kín az kevélységnek épült irigy falu,
Az szemtelenségre vagyon buja válú,
Sok csintalanságra fölállatott kapu.”*
(139. o., 4. vsz.)

Túlzásoktól sem riad vissza, amikor a Test lakóiról ír, tehát a Lélekről, aki benépesíti a Test teremt. Ilyenek az: irigység, hamisság, csalárdság, szitok, rágalmazás, csúfolódás, képmutatás.

Tehát a Test a Lelket hibáztatja, s így a büntetés is őt illeti, hiszen:

„A Lélek.../Testtel, mint eszközzel teszi akaratját.”

(140. o., 1. vsz.)

Megragadva az alkalmat, a szerző újabb hasonlatot épít a szövegbe. A Test a mentegetőzésbe/vádaskodásba belefáradva úzi a Lelket, hogy hagyjon neki békét, nyugalmat, elfáradt már mindentől. Viszont a Lélek sem hagyhatja szólanul az őt ért vádakat.

A harmadik szakaszban az egy versszakos bevezető után a Lélek feleletét olvashatjuk. A Lélek szerint a Test a vádaskodásokkal saját hibáit próbálja palástolni, hiszen az emberek ilyenek:

*„Ilyen minden ez világ fia áltljában,
Azki torkig merült az nagy hamisságban,
Másra kenyi vétkét, gyors az vádolásban,
Csak lehessen módja az szabadulásban.”*

(141. o., 5. vsz.)

A bűnös Test életében csak sanyargatni, s kizsákmányolni tudta az embereket, a még ezzel sem éri be, még most is kincseit magával akarja vinni a sírba. A sok kincsről a Lélek egy gyönyörű allegóriával felel a már megszokott körmondatban:

*„Könnyebbségedre bár volna csak az a kincs,
Kiben semmi hasznod mostan kínodban nincs,
Nem volna rabságra kezeden a bilincs,
S hamarébb megnyílnék az irgalmas kilincs.”*

(143. o., 2. vsz.)

Azért is kiemelkedik ez a versszak, mert a többnyire ragrimekből álló strófák közül rímszerkesztésével Nyéki Vörös remekel ebben a példában.

A Lélek a továbbiakban sem enged a Test vádaskodásának, azzal mentegetőzve, hogy hiába volt nála a kengyel, a Testet képtelen volt vele megzabolázni. Az az egyetlen bűne, amit beismer, hogy túl engedékeny volt. De erre is gyorsan talál mentséget:

*„Nem csudálható ez, ha ki megtekinti,
Mert szerelmes társát ki keserétheti?
Kiváltképpen mikor szívvel édesgeti,
S nagy hízelkedéssel magához híheti.”*

(143. o., 9. vsz.)

Ha nem kevélyen, jóllétben élte volna a Test napjait, most Isten bárányaként vonulhatott volna örök nyugalomba. Azonban így a Lélek önmagát sajnálja, hogy más bűne végett maga is pokol tüzére kerül. Az ártatlanul bűnhődésnél pedig nagyobb büntetés nincs.

A mű elején megszólaltatott Bernát szerző most az elbeszélő szerepébe lép. Leírja, hogy hatalmas zaj támad a párbeszéd után, füst tekereg, villámlás, csatogás közepette két ördög bújik elő a földből. Iszonyúságuk leírásában szinte komikusnak hatnak, de a korabeli olvasó számára ez a naturalista ábrázolásmód a valóságos ördög elriasztó képét mutatta be. A naturalisztikus ábrázolásmód megidézéséhez számos hasonlatot iktat be a részbe Nyéki Vörös Mátyás, amelytől a vízió még erőteljesebb lesz. A merész gondolattársítások a barokk jellemző elemei a Dialogus ezen részében domborodnak ki (szarvaikból méreg csorog, orraikból kígyók táncolnak ki, tövishegyes szárnyikkal csapkodnak...). Szükségesnek tartom az ördögök hosszabb idézetben történő bemutatását:

*„Tekintetek nékik mint villámlás vala,
Tüzet szikrázással kiokádnak vala,
Szarvok kecske módra meghorgadtak vala,
Kiknek végeiből méreg csurog vala.*

*Orrok mint kányának hegyesek, s horgadtak,
Kiknek likaiból kígyók kiforrottak,
Fülök mint számárnak, éktelenül nyíltak,
Kikből dögletes gőzölgést bocsátottak.*

*Testek mint a halháj, páncélosnak látszta,
Honnan gyulladt szikrák tüzesen hullottak,
Lábok tekerődött, körmök mint bikának,
Karjok és az ujjok szeges, mint a sasnak.*

*Szárnyok is hátokon szélesen terjedtek,
De olyatén, mint a szárnyas egereknek,
Kiknek az végei hegyes, mint tövisnek,
Fogok mint vadkannak, szájokból kinőttek.”*
(145. o., 8–9. vsz., 146. o., 1–2. vsz.)

Ezek a siralmas szörnyek a Lelket vasláncokkal a pokolba húzzák, miközben fejére tüzet okádnak és sivalkodnak. Majd a Test marcangolásához látnak. Itt is a kínzások módszereit realizisztikusan írja le a szerző: egyesek tüzes fogóval fogdossák, mások jeges vízzel csapkodják, fogukkal mardossák, sebeit méreggel mossák, epével itatják, testébe tüzes nyilakat szaggatnak, s dögös füstöt

gyújtanak mellében. Nem fukarkodik a szerző az elrettentés eszközeivel, sőt még az ördögök közös munkához is látnak:

*„Egyik rész szájában forró ónat önte,
Másika testéről bőrét lefejtette.”
(146. o., 8. vsz.)*

Miután az ördögök győzelmüket látják, közlik, hogy ők bizony így köszöntik szolgálóikat, s így látják vendégül, akik nekik hízelegnek a világi életük során. Minden, ami fényes s édes a földi élet során, annak a vége így fejeződik, s még ezerszer nagyobb kínok várnak ezután rá. Ilyen túlzással él a szerző, amely azt a katolikus tételt kívánja szolgálni, hogy a hívők bűn nélküli élete a Paradicsom belépőjével jutalmaztatik, míg a bűnös lélekre a kínok szörnyűséges pokla vár.

A következő egységben a Lélek utolsó kétségbeesett könyörgése szólal meg. A Lélek a Test borzalmas végét látva leborulva könyörög Istenhez kegyelemért:

*„Irgalmaz énnem, s essék szíved rajtam,
Irgalmas Úr Jézus, lásd, hogy elhagyattam,
Szánjad kegyelmesen, mint elnyomorodtam,
Kegyetlen ellenség kezébe jutottam.”
(148. o., 4. vsz.)*

Bánja már bűneit, azonban feleletre már nincs idő, hisz az ördögök ezt meghallva megsokszorosodva jelennek meg.

A kínzó ördögök utolsó megszólalásából megtudhatjuk, hogy késő már a megbocsátásra. Élete során kellett volna Istenhez méltóan élnie s félnie. Ezután napot már nem láthat, a leírt ördögökkel kell további létét élnie, s a megnyúzott Test lesz most már örökre börtöne, amit eddig is szolgált.

Az elbeszélő Szent Bernát zárja le a történetet az ördögökkel, mondván, hogy a pokol ajtaja ezzel bezárult. S maga a vízió is véget ért. Ez volt tehát Szent Bernát látomása, ami egy nap megjelent, s arra intette, hogy ilyen földi bűnöket el ne kövessen, ilyen veszély közelében nehogy kerüljön. Ezért beszél az embereknek a látomás óta arról, hogy féljenek, mert van mitől, hogy bűnökben ne éljenek vakmerően, s hogy Istenhez időben megtérjenek.

A záróéneken a prédikáció hangja csendül fel, amely a bűn nélküli életre szólítja fel az olvasót:

*„Vesd meg azért, ember, világ dicsőségét,
Nagy szemtelenségét, tökéletlenségét,
Utáld hamisságát, s ne nézd ékességét,
Kárhozatra vonyó gonosz kevélységét.*

*A sok tiszt, gazdagság, böcsület, méltóság,
Örem, vígan lakás, tánc és sok nyájasság,
Sokszinű ajándék, barátság, mulatság,
Minden csak nagy hévság és bolond kívánság.”
(151. o., 1–2. vsz.)*

Ezekkel az intelmekkel buzdítja az olvasót a szerző az istenfélő életmódra, hogy életünk végeztével a „boldog partra” érkezhessünk.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A halott ember testének és lelkének fiktív párbeszéde a barokk irodalomban újjáélesztett köntösben jelenik meg Nyéki Vörös Mátyás tollából. Alapul a középkori Visio Philibertit használja. Tartalmilag nem változik a szöveg, de formailag és a leírások színezésében egészen átköltött remekműről van szó. Formáját tekintve a prózai alkotást egy felező tizenkettesekben megírt szakaszos költemény váltja fel. Ez a retorizálás a barokk népszerű műfajának tiszteletét jelzi. Újíttása a keretben elmondott vízió, amelyet a keretet képező Szent Bernát valóságos, hiteles megjelenítése tesz hihetővé. A vers végén megjelenő mulandóság-költemény is újszerű.

A középkorban használt történetet a vallásos hit tette hitelessé. A reneszánsz százada után azonban ezt csak a valóságos elemekkel átítatva lehetett elhíhetővé tenni. Tulajdonképpen a középkori gondolat továbbított formája, amely az új kor új emberének szól, miszerint a büntelen élet biztosíték a boldog elmúlásra. Hogy ezt szemléletessé tegye, a szerző a naturalista képek megidézésével (ördög, pokol, kínok) az elrettentést választja megoldásként. A realisztikus ábrázolásmód a vers központi részében, a látomásban domborodik ki igazán, amelyet a Lélek és Test folytatta párbeszéd, majd az ördögök megjelenítése képez.

Maga a vízió a mulandó idő, a pillanat megragadására törekszik, hiszen mindössze arról a pillanatról szól a hosszú költemény, amikor a test és lélek földi pályáját befejezi. Nagyfokú színpadiassággal, körmondatokkal duzzasztja monumentálisra a pillanatot. A Dialogus a forma diadala a tartalom felett, mint ahogyan a barokk is az.

A barokk eszköztárából merít Nyéki Vörös Mátyás akkor is, amikor a verset metaforákkal, hasonlatokkal, allegóriákkal, túlzással építi fel.

A képszerű megjelenítést a plasztikusság felhasználásával erősíti. Rímkezelése is következetes: a négyes rím végigvonul minden versszakon.

A mű értelmezése során láthattuk, hogy Nyéki Vörös Mátyás a barokk szemlélet, a hatni akarás jellegzetes eszközeit felhasználva érzékletessé tudta tenni, s felélesztette a középkori víziót kora olvasói számára.

JEGYZETEK

- ¹ Szabó Zoltán: A barokk általános művészeti sajátosságai. IN: A barokk és rokokó irodalmából. Holnap. Bp. 1993. 21. o.
- ² Alföldy Jenő: Irodalmi fogalomtár. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1993. (barokk. 35–36. o.)
- ³ A barokk. Gondolat. Bp. 1968. Szerk.: Bán Imre. 15. o.
- ⁴ Alföldy Jenő: Irodalmi fogalomtár. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1993. A manierizmus címszó átfogó tájékoztatást nyújt ebben a tárgykörben. 162. o.
- ⁵ H. Takács Marianna: A manierizmus mesterei. Corvina K. Bp. 1968. 11. o.
- ⁶ A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk.: Klaniczay Tibor. Akad. K. Bp. 1964. 157. o. A látomásokról szóló fejezete jelentős tárgyunkat illetőleg
- ⁷ Katona Lajos: Túlvilági látomások codexeinkben. Akadémiai Értesítő. 1907. 505. o.
- ⁸ Lukácsy Sándor: Magyar haláltáncok. ITK. 1991/2. 111. o.
- ⁹ Horváth János. A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Akad. K. Bp. 1988. 197. o.
- ¹⁰ A magyar irodalom története 1600-ig: Szerk.: Klaniczay Tibor. Akad. K. Bp. 1964. 136. o.
- ¹¹ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Szerk.: Madas Edit. Tank. Bp. 1992. 449. o.
- ¹² i. m. 449. o.
- ¹³ i. m. 449. o.
- ¹⁴ Horváth János. i. m. 197. o.
- ¹⁵ Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk. Szépirodalmi K. Bp. 1961. (A magyar barokk irodalom kialakulása) 391. o.
- ¹⁶ Klaniczay. i. m. 391. o.
- ¹⁷ Alexander Gleichner-Russwurm: A barokk színpadiasságról. IN: A barokk és rokokó irodalmából. Szerk.: Kelemen Hajna. Holnap. K. Bp. 1993. 15. o.

IRODALOM

- A barokk. Gondolat. Bp. 1968. (Szerk.: Bán Imre)
- A barokk és rokokó irodalmából. Szerk.: Kelemen Hajna. Holnap. K. Bp. 1993.
- Alföldy Jenő: Irodalmi fogalomtár. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1993
- A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk.: Klaniczay Tibor. Akad. K. Bp. 1964.
- A magyar középkor irodalma. Szerk.: V. Kovács Sándor. Szépirod. K. Bp.
- André Chastel: Fabulák, formák, figurák. Gondolat. Bp. 1984. (A barokk és a halál)
- A XVII. század költői. (A magyar költészet kincsestára sorozat). Itt olvasható: Nyéki Vörös Mátyás: Dialogusa. Unikornis K. Bp. 1993.
- Bán Imre: A magyar irodalom története a romantikáig. Tankönyvkiadó. Bp. 1976.
- Décsi Tamás: A hosszústrófa a XVII. században. www.magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt
- Egon Friedell: Az újkori kultúra története. Középkor, pestis, misztika. Pharos. Bp. 1944.
- Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Akad.K. Bp. 1988.
- H. Takács Marianna: A manierizmus mesterei. Corvina K. Bp. 1968.
- Kaposi Antal/Lengyel Györgyi: Művészettörténet. Tankönyvkiadó. Bp. 1978.
- Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. Magyar Történelmi Társulat. VII. k.

- Katona Lajos: Túlvilági látomások codexeinkben. Akadémiai Értesítő. 1907.
- Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk. Szépirodalmi K. Bp. 1961. (A magyar barokk irodalmi kialakulása)
- Kovács Endre/Szerdahelyi István: Irodalomelméleti alapfogalmak. Tankönyvkiadó. Bp., 1977.
- Lederer Emma: Egyetemes művelődéstörténet. Káldor Könyvkiadó Vállalat. Bp., 1992.
- Lukácsy Sándor: Magyar haláltáncok. ITK. 1991/2.
- Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Szerk.: Madas Edit. Tank. Bp., 1992.
- Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégebb időktől Bessenyei György fellépéséig. I. k. Bp. 1909.
- Sághy Marianne: Magyarok a purgatóriumban. www.vigilia.hu/2001/2
- Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Magvető. Bp., 1992.
- Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. Szépirodalmi KK. Bp. 1985. (Bevezető: V. Kovács Sándor) + Ebben olvasható: Filibertus, vagy a lélek és a test vitája.
- Timar Kálmán: Magyar kódex-családok. I. ITK. 1927.
- V. Kovács Sándor: Észmetörténet és régi magyar irodalom. Magvető K. Bp. 1987.
- Zolnai Gyula: Nyelvelméink a könyvnyomtatás koráig. MTA. Bp. 1894.

INTERPRETATION OF *DIALOGUS* BY MÁTYÁS NYÉKI VÖRÖS

Through the presentation of *Visio Philiberti*, a mediaeval Latin poem, the paper endeavours to acquaint us with the *Dialógus* (Dialogue) by Mátyás Nyéki Vörös and the stylistic characteristics of the Baroque art revived in the poem.

Through the interpretation of this work we can see that Mátyás Nyéki Vörös using the characteristic devices of Baroque approach, i.e. trying to influence the reader, managed to make susceptible and bring to life the mediaeval vision to his readers.

Keywords: Baroque, Dialogus, the Middle Ages, Mátyás Nyéki Vörös, Visio Philiberti